

جایگاه همسایه‌داری در اسلام

جواد خرمی

توصیه‌های اخلاقی و حقوقی را برای همسایه‌داری در نظر گرفته است که با مراعات آن انسانها می‌توانند در کنار هم به راحتی و آسایش زندگی کنند. آنچه پیش رو دارید، گامی است در این مسیر، امید که برای همه مفید و قابل استفاده باشد.

اهمیت همسایه‌داری

قرآن کریم این کتاب جاوید و ماندگار الهی، در کنار دستور به پرستش الهی و احسان به پدر و مادر و بستگان و خویشاوندان، توصیه به نیکی و احسان در حق همسایگان نموده است؛ آنجا که می‌فرماید: ﴿وَ

زندگی اجتماعی و جمعی بشر، در عین حال که محسنات و نقطه‌های مثبت و قابل تمجیدی دارد، برخی آثار منفی و زیانبار را نیز در پی دارد. از این رو لازم است قوانین و دستوراتی وضع شود تا زندگی جمعی را سر و سامان بدهد و انسان به راحتی بتواند به زندگی خویش در کنار جمع ادامه دهد. یکی از مواردی که نیاز به وجود قوانین و دستورات فقهی و اخلاقی دارد، همسایه‌داری است.

اسلام به عنوان یک دین کامل و اجتماع‌ساز و تأمین‌کننده سعادت دنیوی و اخروی انسان، دستورات و

مركب راهوار از خوشبختی مرد است. البته این موارد، مربوط به سعادت دنیا است، نه سعادت آخرت.

۳. سفارش پیامبر ﷺ

علیؑ فرمود: «اللَّهُ اللَّهُ فِي جِيرَانِكُمْ فَإِنَّهُمْ وَصِيَّةٌ نَبِيكُمْ مَا زَالَ يُوصِي بِهِمْ حَتَّى ظَنَّنَّا أَنَّهُ سَيُورَثُهُمْ؛^۱ خدا را! خدا را! خدا را! درباره همسایگان [و حقوقشان را رعایت کنید] که وصیت پیامبر شماسست و همواره به [خوشرفتاری با] همسایگان سفارش می‌کرد تا آنجا که گمان بردیم برای آنان ارثی معین خواهد کرد.»

۴. معیار نیکوکار بودن

پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «إِذَا أَتَيْتُ عَلَيْكَ جِيرَانِكَ أَنْتَ مُخْسِنٌ فَأَنْتَ مُخْسِنٌ وَإِذَا أَتَيْتُ عَلَيْكَ جِيرَانِكَ أَنْتَ مُسِيءٌ فَأَنْتَ مُسِيءٌ؛^۲ هر گاه همسایگان هنگام ثنا و

اغْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجُنُبِ وَأَبْنِ السَّبِيلِ؛^۱ «و خدا را پرستید و هیچ چیز را همتای او قرار ندهید و به پدر و مادر و همچنین به خویشاوندان و یتیمان و مسکینان و همسایه نزدیک و همسایه دور و دوست و همنشین و واماندگان در سفر نیکی کنید!»

قرار گرفتن مراعات حق همسایه در کنار حق بندگی و نیکی به والدین، نشان از اهمیت همسایه‌داری در منظر قرآن دارد. در روایات نیز تعبیرات نغز و زیبایی درباره اهمیت همسایه‌داری آمده که به نمونه‌هایی اشاره می‌شود:

۱. احترام همسایه

پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «حُرْمَةُ الْجَارِ عَلَى الْإِنْسَانِ كَحُرْمَةِ أُمِّهِ؛^۲ حرمت همسایه بر [عهده] انسان مانند احترام مادرش می‌باشد.»

۲. نشانه سعادت

پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ الْمَسْكِنُ وَالْجَارُ الصَّالِحُ وَالْمَرْكَبُ الْهَيَّئِ؛^۳ خانه و همسایه خوب و

۱. نساء / ۳۶.

۲. منتخب میزان الحکمة، محمدی ری شهری، دارالحدیث، ۱۳۸۲، ص ۱۱۶؛ مکارم الاخلاق، ج

۱، ص ۲۷۴، ح ۸۳۴

۳. نهج الفصاحة، ابراهیم احمدیان، قم، گلستان، ۱۳۸۵ ش، ص ۴۷۶، ح ۴۶۷۹.

۴. نهج البلاغة، محمد دشتی، نامه ۴۷.

۵. نهج الفصاحة، ص ۴۷۳، ح ۴۶۵۲.

مکانی و ساختمانی باید نسبت به همسایه‌ها دقت نمود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «التَّمَسُّوا الْجَارَ قَبْلَ شِرَاءِ الدَّارِ وَالرَّفِيقَ قَبْلَ الطَّرِيقِ»^۲ پیش از خانه خریدن، همسایه را بجویید و پیش از سفر کردن، رفیق را بیابید!»

چون عیب خانه را می‌توان با تعمیر بر طرف کرد، ولی همسایه معیوب را به راحتی نمی‌توان اصلاح نمود.

۷. امان از همسایه بد

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «اسْتَعِيدُوا بِاللَّهِ مِنْ شَرِّ جَارِ الْمَقَامِ فَإِنَّ جَارَ الْمُسَافِرِ إِذَا شَاءَ أَنْ يُزَايِلَ زَايِلٌ»^۳ از شر همسایه ماندنی به خدا پناه آورید؛ زیرا همسایه مسافر هرگاه بخواهد برود می‌رود.

و همچنین فرمود: «ثَلَاثَةٌ هُنَّ أُمُّ الْفَوَاقِرِ... وَجَارٌ عَيْنُهُ قَرَعَاكَ وَقَلْبُهُ يَنْعَاكَ، إِنْ رَأَى حَسَنَةً دَفَنَهَا وَلَمْ يُفْهِمَهَا، وَإِنْ رَأَى سَيِّئَةً أَظْهَرَهَا وَأَدَاعَهَا»^۴ سه چیز در رأس

سخن گفتن درباره تو، تو را نیکوکار بدانند، پس تو نیکوکاری، و اگر همسایه گانت بدکارت شمارند، تو بدکاری. چرا که ممکن است انسان در غیر محل خود عیوب خویش را پنهان کند و خوبی و بدی او شناخته نشود؛ ولی در همسایگی واقعیت انسان آشکار می‌شود. به این جهت، فردی که همسایه‌ها نیکوکارش بدانند، واقعاً نیکوکار است.

۵. رفع بلا

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَيَدْفَعُ بِالْمُسْلِمِ الصَّالِحِ عَنِ مَاءِ أَهْلِ يَنْبِتِ مِنْ جِبْرَانِهِ الْبَلَاءَ» به راستی خداوند بلند مرتبه به واسطه مسلمان درستکار، بلا را از اهل صد خانه همسایه‌اش دور می‌کند.^۱ بنابراین همچنان که خدا به برکت مکه عذاب را از اهل آن و به برکت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بلا را از مکه و مدینه دور کرده، وجود همسایه مؤمن باعث رفع بلا از همسایه می‌شود.

۶. اول همسایه، بعد خرید خانه

همسایه آن قدر در آرامش و امنیت انسان نقش دارد که قبل از خرید منزل و در نظر گرفتن امتیازات است

۱. همان، ح ۴۶۵۱.

۲. همان، ص ۴۷۴، ح ۴۶۵۵.

۳. همان، ص ۴۷۳.

۴. میزان الحکمة، محمدی ری شهری، ج ۲.

مصیبت‌های کمر شکن است: ... و همسایه‌ای که چشمانش تو را می‌پاید و دلش خواهان رسوایی توست، اگر خوبی ببیند آن را می‌پوشاند و فاش نمی‌سازد و اگر بدی ببیند آن را آشکار و همه جا پخش می‌کند.»

آداب همسایه‌داری

در هر جامعه‌ای آداب و رسومی وجود دارد که مراعات آن در حق همسایه لازم و ضروری است. در کنار آنچه هر انسان از برخوردهای مناسب درک می‌کند، اسلام نیز سفارشات در مورد همسایه‌داری دارد که به اهم موارد آنها اشاره می‌شود:

۱. احسان و نیکی

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنْ أَحْبَبْتُمْ أَنْ يُحِبَّكُمْ اللَّهُ وَرَسُولُهُ فَأَدُّوا إِذَا اتُّمِّمْتُمْ وَاضْدَقُوا إِذَا حَدَّثْتُمْ وَأَخْسِنُوا جَوَارَ مَنْ جَاوَزَكُمْ؛^۱ اگر می‌خواهید خدا و پیامبرش صلی الله علیه و آله شما را دوست بدارند، [سه کار انجام دهید: چون امانت به شما می‌سپارند، وفا کنید و چون سخن می‌گویند، راست گویید و به همسایگان نیکی کنید.»

همچنین فرمود: «خَيْرُ الْأَصْحَابِ

عِنْدَ اللَّهِ خَيْرُهُمْ لِصَاحِبِهِ وَخَيْرُ الْجِيرَانِ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرُهُمْ لِجَارِهِ؛^۲ بهترین دوستان نزد خدا کسی است که برای دوستش بهتر است و بهترین همسایه کسی است که برای همسایه‌اش بهتر است.»

و نیز فرمود: «أَخْبِئِ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا وَأَخْسِنِ مُجَاوِرَةَ مَنْ جَاوَزَكَ تَكُنْ مُسْلِمًا؛^۳ برای مردم همان را دوست بدار که برای خویش دوست داری تا مؤمن باشی و به همسایه نیکی کن تا مسلمان باشی.»

۲. تفقد و دلجویی

امام علی علیه السلام فرمود: «مِنْ حُسْنِ الْجَوَارِ تَفَقُّدُ الْجَارِ؛ از [نشانه‌های] نیکو همسایه‌داری کردن، دلجویی [از] همسایه است.»^۴

۳. مبادا همسایه گرسنه بخوابد

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «لَا يَتَسَبَّحُ الْمُؤْمِنُ دُونَ جَارِهِ؛^۵ نباید مؤمن بدون

ص ۹۱۸، ح ۳۰۱۴.

۱. نهج الفصاحة، ص ۴۷۳، ح ۴۶۵۷.

۲. همان، ح ۴۶۶۳.

۳. همان، ص ۴۷۳، ح ۴۶۵.

۴. منتخب میزان الحکمة، ص ۱۱۶؛ تحف

العقول، ص ۸۵

۵. نهج الفصاحة، ص ۴۷۴، ح ۴۶۶۵.

همسایه‌اش سیر شود [و همسایه
گرسنه باشد].»

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «مَا آمَنَ بِسِي
مَنْ بَاتَ شَبَعَانَ وَجَارُهُ جَائِعٌ قَالَ وَمَا مِنْ أَهْلِ
قَرْيَةٍ بَيْتٌ وَفِيهِمْ جَائِعٌ يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ
الْقِيَامَةِ؛^۱ به من ایمان نیاورده است کسی
که سیر بخوابد و همسایه‌اش گرسنه
باشد. و نیز فرمود: اهل قریه‌ای که
[سیر] بخوابد، در حالی که در بین آنها
گرسنه‌ای [خوابیده] است، خداوند به
آنها در روز قیامت نظر [رحمت]
نمی‌کند.»

نقل کرده‌اند که سید بحر العلوم
شبانهگاهی یکی از شاگردانش را
خواست و با تمام خشم و عصبانیت بر
او خروشید و گفت: در همسایگی تو
فردی است بینوا که با چند کودک خود
گرسنه به سر می‌برد.

چرا به حال آنها رسیدگی
نمی‌کنی؟ شاگرد گفت: به خدا سوگند!
نمی‌دانستم که آنها چنین مشکلی
دارند. سید گفت: همین که
نمی‌دانستی، مرا خشمگین کرده و آلا
اگر می‌دانستی و اقدام نمی‌کردی، کافر
بودی.^۲

۴. آزار نرساندن

اگر کسی نمی‌تواند خدمتی به
همسایه کند، لااقل به او آزار و اذیت
نرساند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ كَانَ
يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يُؤْذِي جَارَهُ؛^۳
کسی که ایمان به خدا و روز آخر
(قیامت) دارد، همسایه‌اش را آزار
ندهد.» و امام رضا علیه السلام فرمود: «لَيْسَ مِنَّا
مَنْ لَمْ يَأْمَنْ جَارَهُ بَوَائِقَهُ؛^۴ از ما نیست
کسی که همسایه‌اش از شر او در امان
نباشد.»

فقط با اعمال عبادی، انسان
بهشتی نمی‌شود؛ باید در کنار آن
ارتباطات اجتماعی نیز سالم و
صحیح باشد. یکی از آنها این است که
همسایه‌ها از انسان راضی بوده و مورد
آزار قرار نگرفته باشند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «لَا يَدْخُلُ

۱. منتخب میزان الحکمة، ص ۱۱۶؛ الکافی، ج

۲، ص ۶۶۸، ح ۱۴.

۲. حساس‌ترین فراز تاریخ یا داستان غدیر، ص
۲۱۶؛ عبرتها در آینه داستانها، احمد دهقان،
نهاوندی، ۱۳۷۸، ص ۲۷.

۳. منتخب میزان الحکمة، ص ۱۱۶؛ الکافی، ج

۲، ص ۶۶۷، ح ۶.

۴. عبیون اخبار الرضا علیه السلام ج ۲، ص ۲۴، ح ۲،
منتخب میزان الحکمة، ص ۱۱۶.

در مواردی لازم است انسان در مقابل آزار و اذیت همسایه نادان و غافل صبر نماید. امام کاظم علیه السلام فرمود: «لَيْسَ حُسْنُ الْجَوَارِ كَفَّ الْأَذَى وَلَكِنْ حُسْنُ الْجَوَارِ الصَّبْرُ عَلَى الْأَذَى»^۴ خوب همسایه‌داری کردن [فقط] این نیست که از اذیت خودداری کنی؛ بلکه نیکو همسایه‌داری نمودن این است که بر آزار و اذیت [های همسایه] صبر کنی.»
۶. اکرام همسایه

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ جَارَهُ»^۵ هر کس به خدا و آخرت ایمان دارد، باید همسایه‌اش را گرامی بدارد.» چرا که همه مردم بندگان خدا هستند و مؤمنین و متدینان آنان، قلبشان عرش الهی است و مؤمن به خدا، بنده خدا را آزار نمی‌دهد و دل کسی را نمی‌شکند.

۱. نهج الفصاحة، ص ۴۷۴، ح ۴۶۶۵.

۲. نیا/ ۱۸.

۳. تفسیر الصافی، فیض کاشانی، بیروت،

مؤسسه اعلی للمطبوعات، ج ۵، ص ۲۷۵.

۴. تحف العقول، ص ۴۰۹؛ منتخب میزان

الحکمة، ص ۱۱۶، ح ۱۳۰۸.

۵. نهج الفصاحة، ص ۴۷۵، ح ۴۶۷۴.

الْجَنَّةَ عَبْدًا لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بِوَأَيْقَهُ؛^۱ کسی که همسایه‌اش از شَرِّش در امان نباشد به بهشت نمی‌رود.» چرا که خداوند برای بندگان خویش ارزش و عظمت قائل است و هر کس امتیّت بندگان را به هم زند، در پیشگاه او نیز از عذاب در امان نخواهد بود.

هر گناهی متناسب با خود مجازاتی دارد؛ از جمله، گناه همسایه آزاری است که در روز قیامت شخص همسایه آزار با دست و پای بریده محشور می‌شود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره آیه «يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَمَأْتُونَ أَفْوَاجًا»^۲ «روزی که در صور دمیده می‌شود و شما فوج فوج وارد محشر می‌شوید.» فرمود: «ده گروه از امت من به صورت پراکنده و جدا از دیگر مسلمانان محشور می‌شوند: ... هفتمین گروه کسانی هستند که «مَقَطَّعةٌ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ» با دستها و پایهای بریده محشور می‌شود.»

و آنها همانهایی هستند که «يُؤَدُّونَ الْجِجَارَانَ» همسایه‌ها را آزار می‌دهند.»^۳

۵. صبر در مقابل آزار همسایه

مبازارم زخود هرگز دلی را

و از آن ترسم در آن جای تو باشد

آثار همسایه داری نیکو

هر کار خیر و نیک، آثاری دارد و

از جمله، خوب همسایه‌داری کردن،

دارای آثار و برکات فراوانی است که

در بخشهای قبل به آثاری همچون:

دفع بلا، کسب سعادت دنیا و آخرت و

محبوبیت در نزد خدا و رسولش اشاره

کردیم و در همین باب، آبادی شهرها و

طولان شدن عمرها را نیز می‌توان از

برکات همسایه‌داری نیکو برشمرد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «حَسُنُ

الْجَوَارِ يَغْمُرُ الدِّيَارَ وَيُنْسِيءُ فِي الْأَعْمَارِ؛^۱

همسایه‌داری نیکو، شهرها را آباد

می‌کند و عمرها را دراز می‌سازد.»

انسانی که با همسایه‌ها خوب

است و همسایه‌ها نیز با او خوبند،

محلّه‌ای آرام خواهد داشت و در

نتیجه، سلامتیها بیشتر و عمرها

طولانی‌تر خواهد شد.

حق همسایگان

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «لِلْجَارِ

حَقٌّ؛^۲ برای همسایه حقی [بسیار]

است.» در این بخش، به اهم آنها اشاره

می‌شود:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره حقوق

همسایه فرمود: «إِنْ اسْتَفَانَكَ أَعَشْتَهُ وَإِنْ

اسْتَفْرَضَكَ أَفْرَضْتَهُ وَإِنْ افْتَقَرَ عُدْتَ عَلَيْهِ وَإِنْ

أَصَابَتْهُ عَزِينَةٌ وَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ مَتَأْتَهُ وَإِنْ مَرَضَ

عُدْتَهُ وَإِنْ مَاتَ اتَّبَعْتَ جَنَازَتَهُ؛ اگر کمک

خواست، کمکش کنی و اگر قرض

خواست، قرضش دهی و اگر ندار شد،

تأمینش کنی و اگر مصیبت دید،

تغریتش گویی، اگر خیری به او رسید،

به او تبریک گویی و اگر بیمار شد، به

عیادتش روی و اگر از دنیا رفت، به

تشییع جنازه او روی.»

و در ادامه فرمود: «وَلَا تَسْتَظِلَّ عَلَيْهِ

بِالْبِنَاءِ فَتُحْجَبَ عَنْهُ الرِّيحُ إِلَّا بِأَذْنِهِ وَإِذَا

۱. همان، ص ۴۷۴، ح ۴۶۶۲.

۲. همان، ص ۴۷۵، ح ۴۶۷۱.

املاک نیز حق تقدّم دارد. پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «إِذَا أَحَدُكُمْ أَنْ يَبِيعَ عَقَارَهُ فَلْيُعْرِضْهُ عَلَى جَارِهِ»^۳ هرکس از شما بخواهد زمین و آب خویش را بفروشد، [نخست] باید به همسایه‌اش عرضه کند.»

تذکر یک نکته

آنچه از حقوق بیان شد، برای عموم همسایگان است؛ ولی گاه همسایه به خاطر جهات دیگر، از حق بیشتری برخوردار است.

پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «الْجِيرَانُ ثَلَاثَةٌ فِجَارٌ لَهُ حَقٌّ وَاحِدٌ وَهُوَ أَذَى الْجِيرَانِ حَقًّا وَجَارٌ لَهُ حَقَانِ وَجَارٌ لَهُ ثَلَاثُ حُقُوقٍ»^۴ همسایگان سه گروه‌اند: همسایه‌ای که یک حق دارد که این گروه از همه حَقَّشان کمتر است، و همسایه‌ای که دو

اشْتَرَيْتَ فَأَهْدِيهَ فَإِنَّ لَمْ تَفْعَلْ فَأَذْجِلْهَا سِرًّا وَلَا تُخْرِجْ بِهَا وَوَلَدَكَ تَغِيظُ بِهَا وَوَلَدَهُ وَلَا تُؤْذِهِ بِرَيْحٍ فَذَرِكْ إِلَّا أَنْ تَعْرِفَ لَهُ مِنْهَا؛^۱ و نباید خانه و ساختمان [خود را] بلندتر از او بسازی که راه هوا را بر او ببندی، مگر خود اجازه دهد و هرگاه میوه خریدی، به او هدیه بده و اگر این کار را نکردی، [لااقل] مخفیانه به منزل ببر و مبادا فرزندان میوه به دست از خانه خارج شوند که باعث ناراحتی فرزندان او می‌شود و با بوی دیگر [غذا] او را اذیت نکن، مگر بدانی او نیز [چنان] غذایی دارد.»

همچنین پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «الْجَارُ أَحَقُّ بِشَفْعَةِ جَارِهِ يُنْتَظَرُ بِهَا وَإِنْ كَانَ غَائِبًا إِذَا كَانَ طَرِيقَهُمَا وَاحِدًا»^۲ همسایه برای خرید سهم همسایه مقدم است و اگر غایب باشد، منتظر او بماند؛ در صورتی که راهشان یکی باشد.»

نه تنها همسایه در خرید خانه حق تقدّم دارد، بلکه در خرید زمین و

۱. همان، ص ۴۷۵؛ منتخب میزان الحکمة، ص

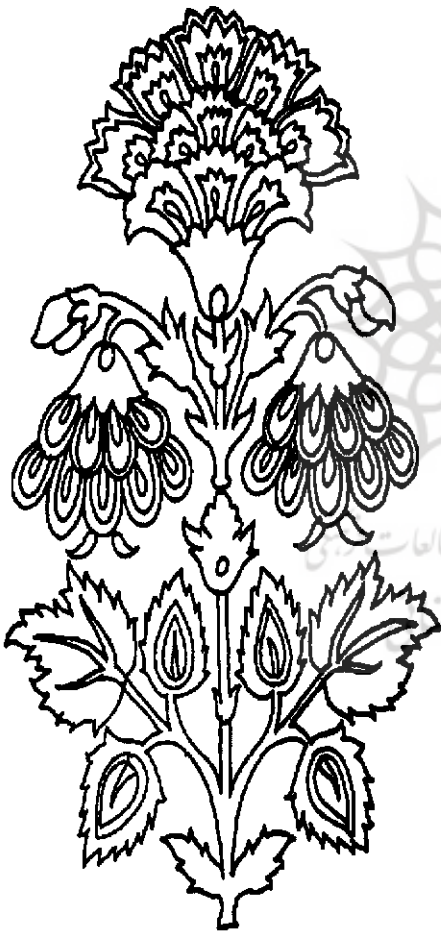
۱۱۶؛ مسکن الفوائد، ص ۱۰۵.

۲. نهج الفصاحة، ص ۴۷۵.

۳. همان.

۴. همان، ص ۴۷۵، ح ۴۶۶۹.

دنیایی و سعادت آخرتی او به اموری بستگی دارد که یکی از آنها خوب همسایه‌داری کردن و همسایه نیک داشتن است.

حق دارد و همسایه‌ای که سه حق دارد.»

«قَامَا الَّذِي لَهُ حَقٌّ وَاحِدٌ فَجَارٌ مُشْرِكٌ لِمَا رَحِمَ لَهُ حَقُّ الْجَوَارِ وَأَمَّا الَّذِي لَهُ حَقَانِ فَجَارٌ مُسْلِمٌ لَهُ حَقُّ الْإِسْلَامِ وَحَقُّ الْجَوَارِ وَأَمَّا الَّذِي لَهُ ثَلَاثَةٌ حُقُوقٍ فَجَارٌ مُسْلِمٌ ذُو رَحِمٍ لَهُ حَقُّ الْإِسْلَامِ وَحَقُّ الْجَوَارِ وَحَقُّ الرَّحِمِ؛^۱ اما کسی که یک حق دارد، همسایه مشرکی است که از بستگان [انسان] نیست. برای او فقط حق همجواری است [که قبلاً بیان شد] و اما کسی که دو حق دارد، همسایه مسلمان است که حق اسلام و حق همسایگی دارد و اما کسی که سه حق دارد، همسایه مسلمان خویشاوند است که حق اسلام [و مسلمان بودن] و حق همسایگی و حق خویشاوندی دارد.»

از مجموع آنچه بیان شد، اهمیت همسایه‌داری و جایگاه و منزلت آن در اسلام روشن گردید و مشخص شد که سعادت دنیا و آخرت انسان و آرامش

۱. همان.